

ПРСТЕН СА ПРЕДСТАВОМ СВЕТИХ КОНСТАНТИНА И ЈЕЛЕНЕ У НАРОДНОМ МУЗЕЈУ У БЕОГРАДУ

Добро познати прстен са представом светих Константина и Јелене један је од десетак најлепших и највреднијих средњовековних прстенова збирке београдског Народног музеја (сл. 1). Био је често излаган на изложбама Народног музеја, о њему је доста и писано, тако да је, највише стилском анализом, датован у почетне деценије 14. века.¹

Прстен је израђен од веома квалитетног сребра, са позлатом сачуваном у мери која може да помогне да се претпостави привлачан хроматски ефекат укупне првобитне декорације. При украшавању, коришћена је и техника нијела. Припада типу позносредњовековног прстена са округлом главом на уздигнутом округлом врату на којем се често нађу урезани стихови или одређена поучна фраза.² Прстење овог типа је често у укупном фонду сачуваног материјала, а могу се издвојити и мале варијације у погледу врата прстена који може да буде у облику правилног цилиндра или да се лагано шири ка карици прстена и у њу се утапа (сл. 2).³ Особеност прстена о којем је реч састоји се у украсима на карици у виду испупчења – кабушона, распоређених правилним ритмом по карици. На кабушонима који се налазе непосредно уз главу прстена урезане су представе Јерихонске руже (сл. 3).

На глави прстена урезана је представа која је пре више деценија препозната као представа св. цара Константина и његове мајке свете царице Јелене (сл. 4), по свима познатој легендарној причи по којој је царица заслужна за чудесан проналазак Голготског крста који је потом постављен у цркву коју је ова царица подигла на месту открића. На

---

¹ Д. Милошевић, *Накит од XII до XV века из збирке Народног музеја - Београд*, Београд 1990, кат. бр.88 Б. Иванић, *Прстење српске средњовековне властеле. Збирка Народног музеја у Београду*, Београд 1998, 12-13, сл. 9; Е. Зечевић, *Један сребрни прстен са натписом*, *Зборник Народног музеја* 17-1 (Београд 2001) 431-440. О натпису: Ђ. Трифуновић, *Српски натписи на средњовековном прстењу Народног музеја у Београду*, *Образ и слово*, Софија 2004, 417, 421, бр. 1

² У Византији се често песници посебно писали стихове намењене украшавању прстења, в. J. Spier, *Late Byzantine Rings, 1204-1453*, Wiesbaden 2013, 38-41

³ Е. Зечевић, н. д, са примерима

Сл. 1. Прстен са представом светих Константина и Јелене

Fig. 1 Ring with representation of Saints Constantine and Helen

Сл. 2. Прстен са представом светих Константина и Јелене, изглед главе и отвора

Fig. 2 Ring with representation of Saints Constantine and Helen, view of the head and opening

Сл. 3. Прстен са представом светих Константина и Јелене, изглед карике

Fig. 3 Ring with representation of Saints Constantine and Helen, view of the grummet

прстену из Народног музеја фигуре су приказане схематским цртжом, довољно прецизним да означи венац на глави мушке фигуре, круну са четири зуба и дугу плетеницу коју има женска фигура. Он носи кратку тунику, опасан је у струку, десну руку одмара на боку, левом придржава дугачак крст, који са друге стране својом десном руком придржава женска фигура чија је одећа такође веома сведено приказана, сходно одабраној техници урезивања. Она носи дугу хаљину која је у горњем делу описана хоризонталним линијама,

у доњем вертикалним. Њена лева рука почива на боку. Гравер је водио рачуна да дуга плетеница буде иза руке. Представа крста коју у рукама држи пар је посебно интересантна. Приказано је како фигуре које се тумаче ликовима св. Константина и св. Јелене постављају један краћи крст са зашиљеним крајем у посебно за то постављен носач. Кракови крста су пресечени на пола и зашиљени. Општи лаички тон, одсуство царских хабита и нимбова побудило је питање ранијих истраживача да ли су на прстену представљени цар Константин и царица Јелена или су у питању вереници, односно младенци.⁴

На врату прстена техником нијела изведен је натпис, односно сажетак јеванђеоског текста + *Једите и пијте ништи* (сл. 5-8). У натпису је парафразиран стих јеванђеља по Матеју, гл. 26, стих 26 и 27 који се уз друге одабране стихове чита на литургији на Велики четвртак. Значење

⁴ Б. Радојковић, *Накит код Срба*, Београд 1969, 282, нап. 158; Д. Милошевић, н. д., кат. бр. 88

Сл. 4. Прстен са представом светих
Константина и Јелене, представе на
главе

Fig. 4 Ring with representation of Saints
Constantine and Helen, representation on
the head

Сл. 5. Прстен са представом светих
Константина и Јелене, део натписа

Fig. 5 Ring with representation of Saints
Constantine and Helen, part of inscrip-
tion

обрета евхаристије установљене на последњој вечери најбоље је сажео св. Павле, који је писао: “Кад год једете овај хлеб и чашу ову пијете, смрт Господњу обзнањујете” (1. Коринћанима 11,26). Овде треба запазити да се у натпису на прстену чува иста диференцијација као и у Светом Писму. Јер кад Христос благослови хлеб, он каже *Узмите,*

једите; ово је тијело моје, а када благослови чашу вина тада каже: *Пијте из ње сви; (јер је ово крв моја Новог завјета која се пролијева за многе ради отпуштења гријехова)*. Треба узети да се реч *ништи* из натписа на прстену односи управо на све људе који су ништи и чије је царство небеско. Као и у јеванђељу, тако је и на прстену направљена разлика по којој се само у случају благослова вина наглашава да треба да окусе сви.⁵

Прстење са рељефним испупчењима дуж карике не представља део стандарне продукције у 14. и 15. веку. Често има хералдичке мотиве на глави док су у декорисаним пољима заступљени и византијски орнаменти тога доба као што су лозице, палмете, розете. Овај се тип као и већином прстење на подручју некадашњег Римског и Византијског царства ослања на античке и рановизантијске узоре а у мањој мери и на продукцију 9-10. века. Разлика је у томе што је на античком прстењу у описана рељефна испупчења уграђиван драги камен или бисер, или су се између тих поља налазиле сићушне, најчешће композиције из христолошких циклуса.⁶ Издвојена је група прстенова са кабушонима на карици. У инвентару Музеја Примењене уметности налазе се два прстена који својим обликом настављају ову античку и византијску традицију, оба нађена у околини Приштине, из средине 14. века. Ту је и прстен из Јањева, датован у касни 13.

⁵ Ову разлику писци тумаче присуством, односно одсуством Јуде тог тренутка за време последње вечере када је установљена евхаристија, в. Свети Теофилакт Охридски, *Тумачење светог еванђеља по Матеју*, http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Svetopismo/TumacenjeJevandjeljapoMateju/Lat_26.htm

⁶ V. Bikić, *Vizantijski nakit u Srbiji. Modeli i nasleđe*, Beograd 2010, 102

Сл. 6. Прстен са представом светих Константина и Јелене, део натписа

Fig. 6 Ring with representation of Saints Constantine and Helen, part of inscription

Сл. 7. Прстен са представом светих Константина и Јелене, део натписа

Fig. 7 Ring with representation of Saints Constantine and Helen, part of inscription

Сл. 8. Прстен са представом светих Константина и Јелене, електронски калк натписа (Тамара Јерковић)

Fig. 8 Ring with representation of Saints Constantine and Helen, electronic calque of the inscription (Tamara Jerković)

или прву половину 14. века сада у Народном музеју. Овој групи прикључује се и прстен нађен у околини Великог Градишта из друге половине 14. века, као и прстен ископан у цркви св. Николе у Новом Брду који потиче, како се сматра, са прелаза 14. у 15. век.⁷ На старе моделе, прстење са осмостраном кариком на којој се могу наћи различите декоративне целине, ова група, осим наведеним испупчењима, још више наликује обликом карике која, захваљујући тим задебљањима поприма неправилан, приближно осмоугаон облик.

Досада су у литератури изречена мишљења о евентуалној намени овог прстена да буде веридбени, односно венчани прстен.⁸ До овог запажања, осим иконографских и стилских особености, довело је разматрање јеванђеоске парафразе која се односи на установљење евхаристије пошто је, да се послужимо речима Десанке Милошевић, „и свадба у ствари нека врста Тајне вечере“. Први поуздано документован црквени брак био је склопљен између цара Ираклија и царице Ирине 610 год.⁹ Рукописно наслеђе по којем може да се прати чин склапања брака показује да су се још током 11. века у обреду преклапале култне радње које су потицале из домаће, лаичке и приватне средине са сакралним, литургијским радњама.

⁷ Е. Зечевић, н. д, 436-438

⁸ Видети напомену 4

⁹ G. Radle, *The Development of Byzantine Marriage Rites as Evidenced by Sinai Gr. 957*, *Orientalia Christiana Periodica* 1/2012 (Roma) 138, нап. 30

Три рукописа у Британској библиотеци из 10-11. века преносе сиријску традицију, где се свадбени обред састоји од три или више целина и то су: благосиљање прстена, благосиљање младожење и младе, и молитва при обредном држању круна над младеницима. Разлике међу редакцијама у сва три рукописа су мале, али их има.¹⁰

У овом тренутку најзанимљивији је део обреда благосиљање прстена – у молитви се нижу старозаветни примери у којима је прстен обележио плодност као Авраму и Сари или када је Бог прстеном омогућио да се увиди светост пророка Данила у пећини или је прстеном дата моћ прекрасном Јосифу над целим Египтом. Молитвом се призива прстен да учини да и младенци буду благословени - помињу се благословени праоци, Ноје, Аврам, Исак и Јаков – ту се зазива плодност. У овој групи рукописа помињу се и други старозаветни случајеви у којима са прстен појављује као знак божје воље, као у епизодама о Тамари (1 Мојс. 38.18), Рахели и Ребеки (1 Мојс. 24, 22). Ти сусрети некад јесу, некад нису праћени даривањем или употребом прстена. Након ређања старозаветних примера у којима је прстен протагониста испуњења Божје воље, следи поистовећивање прстена који се благосиља са оним прстеном којим је венчана Црква народа примивши Тело и Крв за опроштај грехова. Овим прстеном све су жене благословене, а сви прсти украшени. Прстен је симбол и њиме се жена везује за мужа и држи их заједно.¹¹ Христос младожења дао је цркви вереници прстен начињен од ексера којим је био прикован за крст. Овај део обреда завршава се молитвом: „Благослови Господе овај прстен који дарујемо посредством твоје милости, као што је прстен Цркве благословен и она је примила Твоје тело и Твоју крв ради опроштаја грехова.“¹²

За рукопис у библиотеци манастира св. Катарине на Синају Gr. 957 из 933/4. године, се сматра да је мешавина цариградског и локалног, синајског обележја. Структура обреда је нешто другачија: веридба, припрема ложнице, свадба (крунисање), молитва пехару, молитва за скидање круна, молитва при отварању ложнице.¹³ Молитва пехару је новија традиција где се види утицај цркве. Њој претходи молитва пређеосвећених дарова, односно помешане су две традиције - приватна и црквена¹⁴ У овој служби благосиљање прстена је краће него у сиријским рукописима и уклопљено је у чин веридбе, садржина је слична, али знатно краће изложена. Наведени примери потврђују слутњу старијих истраживача овог прстена да се јеванђеоски цитат односи на чин веридбе и да је овај прстен по својој намени веренички.

У литератури се као веридбени односно венчани прстен идентификује неколико одвојених група прстена. Посебну појаву представља прстење које у пределу главе има две или три трачице спојене при прелазу у карику.

¹⁰ S. P. Brock, *The Earliest Texts of the Syrian Orthodox Marriage Rite*, *Orientalia christiana periodica* 2/2012 (Roma), 338

¹¹ S. P. Brock, н. д, 354-357

¹² S. P. Brock, н. д, 363

¹³ G. Radle, н. д, 133

¹⁴ G. Radle, н. д, 136-1378

Узор за овај тип постоји у римском златном прстењу од средине 1. до средине 3. века. У наредном раздобљу прстење постаје масивније и често носи натписе вотивног карактера. Византијски златари су овом прстењу додали нову симболику и претворили их у веридбено прстење. Налази овог типа прстена су ретки и потичу од 10. до 12. века.¹⁵ Има неколико примера византијског венчаног прстења на којима је осмоугаона глава на осмоугаоној карици са одсечцима. Према аналогiji по облику издвојена је цела једна група вереничког прстења позног средњег века, односно после византијског доба мада на њима, осим тог специфичног облика нема других појава које би га везивале за тему брака.¹⁶

Поставља се питање, уколико натпис јасно сврстава прстен о којем је реч у овом прилогу у групу веридбеног прстена, како треба схватити фигуралне представе урезане на његовој глави? Прстење украшено људским фигурама, бистама или само представљеним главама се у хришћанској традицији надовезује на античко прстење. Посебан развој се може пратити на накиту или другим предметима који су се издавали приликом склапања царских бракова. У иконографски репертоар је тада уведена фигура перонификација слоге - *Concordia* која је у раније време употребљавана да означи слогу мађу царевима савладарима. Од позног Царства усталило се присуство *Concordia*-е на накиту на којем су представљени царски бракови. Представа вереничког пара, најчешће у бисти са крстом између и натпис *Оџови* била је византијска варијанта веридбеног прстења. У средњевизантијском периоду централно место заузима Христос који се често приказује и како вереницима спаја руке по старом делу брачног ритуала који се звао Спајање десница (*Dextrarum iunctio*). У даљем развоју фигури Христа се придружује и представа Богородице. Овој групи представа треба приписати и оне које (у Западној Европи) приказују венчање Христа са Црквом невестом. И тада је пару придружена представа Богородице.¹⁷ На поменутом примерима представа крста се најчешће налази између биста или глава.

Брозано прстење са ширег подручја Балкана које на глави има као украс урезан пар који стоји и између себе држи крст, или у положају давања, односно примања благослова, или како се држе за руке (што би се могло тумачити као приказ дела обреда, већ поменути *Dextrarum iunctio*) сматрају се веридбеним, односно венчаним. Такође међу урезаним фигурама честе су и представе светих ратника или анђела и оне се будући да се налазе на прстењу датованом у 11. или 12. век, доводе у везу са јачањем хришћанства међу словенским становништвом.¹⁸ Нарочиту пажњу треба посветити примерима са сличном представом као на нашем прстену – на

¹⁵ В. Бикић, н. д, 100

¹⁶ Н. Јовановић, *Неколико венчаних прстенова из збирке Народног музеја у Београду*, Музеји 7 (1952), 87-91; Б. Иванић, *Накит из збирке Народног музеја од 15. до почетка 19. века*, Београд 1995, кат. бр. 103-116

¹⁷ Е. Kantorowicz, *On the Golden Marriage Belt and the Marriage Rings of the Dumbarton Oaks Collection*, *Dumbarton Oaks Papers*, 14, (1960) 1-16

¹⁸ В. Бикић, н. д, 121

пар који међу собом држи крст.¹⁹ Уколико је натпис повезао прстен из Народног музеја са обредом веридбе, на који начин се свети Константин и Јелена могу везати за ову исту пригоду. Цар Константин сам, помиње се при молитви благослова круна где се каже да је ова брачна круна иста она коју је овај доби на главу²⁰ што симболизује општу идеју брака и брачне слоге цара са својим народом, као што је народна црква у брачној заједници са Христом. Даље, још у најранијим византијским и словенским требницима, на крају чина венчања, у отпусту помињу се Христос и Богородица и свети Константин и његова мајка. Хришћански царски светитељи нису више били модел природног поретка који се експонирао слогом царског (и сваког) брачног пара. Константин и Јелена су постали експоненти и симболи духовног поретка где се ОМОНА тражи и налази једино у хришћанском Богу.²¹

Ово нас сазнање враћа на почетак. Јер, уколико су постојали иконографски разлози да се одбаци мишљење да су на овом прстену представљени свети Константин и Јелена, види се да литургијски, односно идејни аспект дозвољава па и препоручује да се ово мишљење прихвати. Ово питање постаје општије природе уколико се примени на све такве представе на прстењу осведочене на материјалу 11. и 12. века. Да ли представе пара који међу собом држи крст приказује младенце или свети царски пар? Ако су младенци, онда на прстену стоји портрет младенаца са крстом као хришћанском слогом. Уколико би се тумачиле као представе светих Константина и Јелене онда би њихова појава одсликавала улогу цркве у склапању бракова.

Душанов законик прописује у другој и трећој тачки: Властела и други људи да се не жене без благослова од свога архијереја, или да се благослове од оних које су архијереји поставили изабравши их за духовнике. И ниједнога брака да не буде без венчања. Ако ли буде без благослова цркве такви да се разлуче.²² Обично се сматра да закон указује на учесталост преступа, што би могло да значи да су чак и средином 14. века били чести случајеви нецрквених бракова. То води даљем питању: да ли је онда могуће да су у ранијем периоду, у 11. и 12. веку како се датује прстење са урезаним представама о којима је било речи, црквени бракови већ били регистровани на предметима и накиту нижих слојева друштва?

Прстен из Народног музеја свакако треба сматрати вереничким/венчаним прстеном. На то у највећој мери упућује натпис урезан на врату прстена. Управо због свог натписа, може се претпоставити да је овај прстен у овом тренутку најистакнутији пример прстена коришћеног при склапању црквеног брака богатих људи у Србији средњег века, односно раног 14. века када је прстен датован. Уколико се допусти да је царско одело у овом случају неформално схваћено (укључујући и плетеницу

¹⁹ В. Бикић, н. д, сл. 92/12

²⁰ S. P. Brock, н. д, 366

²¹ E. Kantorowicz, н. д. 16

²² Законик цара Стефана Душана, <http://www.bastabalkana.com/2013/03/zakon-cara-dusana-dusanov-zakonik/>

царице мајке), онда се може прихватити да су на овом прстену одиста представљени свети Константин и света Јелена, али схваћени не наравно као брачни пар, већ као експонети хришћанске слоге.

Branka Ivanić
RING WITH REPRESENTATIONS OF SAINTS CONSTANTINE AND HELEN IN
BELGRADE NATIONAL MUSEUM

Ring with representation of the crowned couple holding the cross between them, placed in a special stand and with engraved words on the head of the ring + drink and eat, all of you, a paraphrase of the Gospel of Matthew, ch. 26, verse 26 and 27, has been, according to the text similarity with a part of engagement/ marital ritual, assorted in the engagement/ wedding rings. Representation of the couple on the ring head, according to iconographic features, can be viewed as presentation of an engaged/ married couple, although mentioning of Saints Constantine and Helen at discharge, at the end of the wedding ceremony, indicates possibility of the imperial couple appearance on the engagement/ wedding rings when their presence may indicate the respect of Christian unity within the Christian community.